

**МЕНТАЛЬНО-ДУХОВНІ ОСНОВИ ОСМИСЛЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ
В УМОВАХ ПОНЕВОЛЕНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА**

Висвітлюються ментально-духовні основи філософського осмислення українською інтелігенцією права на свободу в умовах поневоленого національного права.

Ключові слова: українське народництво, національне право, ментальність, ідеалістичний та матеріалістичний вимір права.

Постановка проблеми. Останнім часом актуалізуються дослідження з етнопсихології та історії філософії права. Очевидно, що минуле не тільки не втрачає свого впливу на сьогодення, але й стає предметом наукових дискусій у все більшій мірі. У цьому контексті особливої значущості набуває проблема українського народництва, яка протягом ХІХ ст. виконувала роль ідеологічного, наукового, культурного й організуючого чинника боротьби української держави за звільнення свого поневоленого національного права. При цьому право на свободу осмислювалось у руслі тих ліберальних ідей, пануючих на той час у Європі, які часто виявлялись діаметрально протилежними дійсності поневоленої української держави.

Ступінь наукової розробки проблеми. Важливий внесок у дослідження етнопсихологічних і філософських питань, які безпосередньо стосуються метафізичної природи права на свободу українського народництва в умовах поневоленого національного права здійснили, насамперед: Ю.Барабаш, О. Гринів, М.Гуренко, М.Кітов, І. Лук, С.Сливка, М.Ткачук, Д.Чижевський, П.Юркевич та ін.

Мета даної статті полягає у висвітленні ментально-духовних основ філософського осмислення українською інтелігенцією права на свободу в умовах поневоленого національного права.

Виклад основного матеріалу. Народництво - це ідеологія і практика визвольного руху в Росії та Україні у ХІХ ст. При цьому ментально-духовні основи української та російської ідеології цього періоду виявляють суттєві різниці. Зокрема, для осмислення філософії права російських народників характерні елементи соціальної утопії, які органічно поєднувалися з визнанням самотності Росії, яка пов'язувалася з існуванням селянської общини. Українське народництво мало менш радикальний і більш поміркований характер, оскільки у центрі його ідеології була сама селянська ідея, що ілюструвала справжнє представництво українського народу і не вимагала ніяких руйнувань, окрім досягнення селянської демократії.

Програма українських народників була поміркованою і мала прагматичну спрямованість: передбачала шлях не революцій і терору, а підготовку до реформ і формування національної свідомості шляхом розвитку народної освіти та поширення знань.

Різноманітні форми народництва виявляли себе на російському й українському ґрунті, що є наслідком ментально-духовних основ осмислення права на свободу у кожному конкретному випадку, по-різному. В Україні воно виявлялось у формі хлопоманства, українолюбства та народовства (в Галичині), що не містили в собі агресивних форм, окрім мирних шляхів для відвоювання свободи людини і громадянина. У Росії існували дві течії - ліберально-поміркована, що практикувала соціалістичну пропаганду та «ходіння в народ», і радикальна, яка відкрито проголосила своїм гаслом революційний терор [14, с.373].

Звичайно ж за цих обставин, розвиток російської філософсько-правової думки, наприклад, про права і свободи людини та громадянина відбувався у специфічних умовах. З одного боку, у цьому виявлялась замкнутість від західних правових взірців. А, з другого боку, ліберальна думка в Росії зароджувалась і протистояла величезній традиції самодержавної і кріпосницької сваволі, що у значній мірі формувало власні правові основи, які відображали історичне, духовне, філософське, моральне і культурне надбання народу [8, с.55].

Фундатором «ліберального» націоналізму був В.Белінський, який на ментальному рівні активно захищав імперську владу. Вважаючи, що Україні не можна дозволяти функціонувати як незалежному суб'єктові і що кінцем її історії є неминуче об'єднання з Росією, В.Белінський ментально щодо українців займав єдину позицію разом з царем-імператором. І виходила така єдність-одність позиції щодо українців, незважаючи на внутрішні аспекти взаємостосунків цієї пари елементів - російської «демократії» і російського царя - ментально-автоматично.

Протилежним ідеям ліберального націоналізму виявився християнський антропологізм П.Юркевича, зокрема його вчення про серце як дійсне осердя людського духу. «Питання про основу та мету світу, про ставлення світу та людини до Бога, - питання, розв'язання яких передбачає припущення ідеї, бентежать із непереборною енергією загальнолюдську свідомість раніше й перш за будь-яку науку; вони виникають у свідомості з необхідністю не тимчасового інтересу, а як завдання суто духовні, що торкаються споконвічних потреб людства» [26, с.10]. Так писав П.Юркевич у праці «Ідея», і це означало, що серед споконвічних потреб людства є потреба і в Богові, місця якому в матеріалістичній свідомості не має.

Ідеаліст Юркевич, який прагнув ідейного знищення найпередовішого тоді мислителя – цілком відповідав характеристиці психічної вдачі видатних українців, які окреслив Д.Чижевський: «емоційні, схильні до духовного усамітнення, що послугувало імпульсом до визнання етичної цінності індивідуума визнання для кожної людини права на власний, індивідуальний, етичний шлях» [15, с.378 - 379].

Як справедливо зауважує Р.Пітч, «Філософія П.Юркевича розкривається не лише через історичне дослідження його думки. Скоріше цю філософію можна адекватно зрозуміти, виразно поставивши питання про істину його розмірковувань. Питання про істину стосується внутрішніх, духовних засад його філософії, що є і відправною точкою, і метою філософствування» [19, с.87].

Критикуючи П.Юркевича, представники провладної російської інтелігенції (В.Белінський, М.Добролюбов та ін.) виражали характерні риси маргінальної ментальності, яку можна означити перш за все за поширенням як партійну. Саме так називає ментальність представників російської різночинної інтелігенції у кінці XIX - початку XX ст. одна із найбільш авторитетних сучасних дослідниць історії російської філософії Н.Мотрошилова. Вона зазначає, що саме ця філософія і що саме з причин її маргінальності у свідомість російського народу було впроваджено різного роду критичні, протестні, «принципово революціонерські» ідеї [18, с.431]. Дослідниця підкреслює всю руйнівність цього революційного віяння у першу чергу для Росії, а серед ментальних його підоснов називає реабілітацію каторги і каторжників, ідеологію співчуття злочинності і злочинцям, «суть яких полягає в тому, що, якщо люди опустились, якщо втратили людську подобу і скоїли злочини, то в цьому не тільки і навіть не стільки їх вина, скільки проявів виразок су-

спільства, соціальної системи, що приносить «приниженим і зневаженим» незліченні біди і штовхають їх до падіння...» [18, с.432].

П.Юркевич зрозумів цю змістовну небезпеку і протиставив їй положення про самоцінність людини, і то не як родової істоти, а як конкретного індивіда. Український індивідуалізм як риса національної ментальності тут трансформувалася в положення про людину як носія ідеї особистого духу а українська ментальна риса ненасильства виявлялася в ідеї духовної автономності людини.

При цьому виявлялася ще одна характерна риса української ментальності - глибока релігійність. Адже в значній мірі П.Юркевич «збирав стріли на свою голову» від революційних демократів саме за цей аспект свого філософського світогляду. «Християнський платонік, - зазначає М.Ткачук, - Юркевич обґрунтовує розуміння філософії як цілісного світогляду, в якому духовне життя людства розкривається в усій повноті його релігійних, інтелектуальних, етичних та естетичних моментів» [22, с.231].

Зрештою, було б помилкою зводити всі нюанси ставлення тодішньої російської інтелігенції до філософії П.Юркевича до причин національного характеру. Такі причини, звичайно, були. Однак справа, очевидно, не тільки в них. справа тут справді у правовій ментальності, тобто в усвідомленні можливості і необхідності верховенства права в суспільстві.

І саме останнє свідчить про геніальність філософії П.Юркевича. Адже те, що пропонував ліберальний націоналізм у своєму антропологічному матеріалізмі, означало пояснити всі явища життя за допомогою механічних законів, подати внутрішній світ людини прозорим, зрозумілим для науки, внести у сферу духовного життя прозаїчну розсудливість. У випадку перемоги цієї ідеї залишалось лише знайти важелі примусового, тобто насильницького керування долями людей. У цьому крилася небезпека антропологічного матеріалізму для суспільства в цілому і для конкретної людини, зокрема, оскільки вона перетворювалася би із мети на засіб досягнення певних соціально-політичних цілей.

Звичайно, що така цілісність заперечувалася революційними демократами. Вони ще згодні були розглядати інтелект, бо хоч і без духовної основи, але він мав пряме відношення до формування матеріалізму, вони не заперечували проти етики і естетики, бо придумали свій варіант їх функціонування - «революційний», але релігії, цього контролю совісті думок і поступків, вони допустити не могли.

Адже уже В.Г.Белінський став фактично центральною фігурою в історії російської національної самосвідомості тридцятих - сорокових років XIX століття. Це означає, що саме він своїми публікаціями формував громадську думку, і то не лише з питань культури чи внутрішнього життя, а й з питань відношення до культур інших народів. І якщо з характерним для нього «неістовством» він у листі до Кавеліна 1847 року пише про Петра I як про свій найвищий ідеал державотворення Росії: «Петро - це моя філософія, моя релігія, моє одкровення в усьому, що стосується Росії...» [5, с.462] то ким був Петро для України і українського народу правдиву відповідь дав Т.Шевченко. І якщо щодо самого Шевченка «неістовий» революціонер Белінський висловлював, за словами одного із сьгоднішніх російських дослідників М.Кітова, «мерзенні думки, в яких він виправдовує царя за заслання поета в солдати... як і розмірковування стосовно України, що просякнуті відвертим імперським духом» [12, с.235] мали успіх в інтелігентському середовищі Росії, то нема нічого дивного, що ця традиція була перенесена й на Юркевича - «Московська публіка бачила в Юркевичі українця» [21, с.141].

Отже, в основі розглянутих суперечностей ідеалістичного і матеріалістичного міститься туго переплетіння як світоглядних, так і ментальних установок представників українського і російського народів. Кожен із названих представників української інтелігенції (Т.Шевченко, М.Гоголь, П.Юркевич, М.Драгоманов) у цілому і кожен зокрема виражали характерні риси національної ментальності українського народу, серед яких найбільш вираженими були - ненасильство і демократизм. Щодо інших рис національної ментальності, таких як релігійність, кордоцентризм, толерантність та інші, то вони виражені у названих представників не в однаковій мірі і залежно від обставин місця та часу.

Кожен із названих представників російської інтелігенції (В.Белінський, М.Добролюбов) у цілому і кожен зокрема виражали характерні риси ментальності російського народу лише частково, більше виражаючи ментальність, яку можна означити за поширенням як партійну, за характером - маргінальну. Головними рисами цієї ментальності були: матеріалізм, нетерпимість, централізм, апологетика насильства.

При зіставленні ментальностей виявляється, що українська ментальність не була ворожою до ментальності росіян. Вона мала захисний характер і виявляла прагнення протистояти насильству. Навпаки, російська ментальність у частині

свого представництва у формі маргінальної ментальності соціального радикалізму виступала у ворожій формі щодо інтелектуального українства. При цьому часто ментальні позиції так званих революційних демократів змикалися на ґрунті атиукраїнства з проімперською ментальністю частини російського суспільства, включно з імперськими колами державного управління.

З огляду на висновки аналітиків сьгоднішнього стану російської національної ментальності, а саме про те, що незважаючи на зміну статусу державності росіян, заміну попередньої тоталітарної системи, процесів реформування державного й суспільного життя, у ній - російській ментальності - «все ще збереглася попередня здатність до навіювання і не вірячи, чинячи опір, критикуючи, навіть проклинаючи, ми все ще залишаємось підвладними певним «ідеям», що перетворились у правила і «норми» явно ненормального життя» [18, с.434]. Отже, проблема зовнішньої ментальної агресії щодо України не знімається, важливо тільки розрізнити де є інтриги політиків, а де об'єктивна неприязнь як спадщина минулого нерівноправного спілкування.

Список літератури

1. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма. - К.: Києво-Могилянська академія, 2004. - 181 с.
2. Белинский В.Г. Русская литература в 1841 году. Собрание сочинений В.Г. Белинского. Под ред. Иванова-Разумника. Т.2. Петербург. Литературно-издательский отдел народного комиссариата по просвещению. 1919. - С. 238-318.
- 3.Белодед В.Д., Грожин А.С. Философия в высших учебных заведениях Киева в 20 - 50-х гг. XIX в. // Философская мысль в Киеве. - Киев, 1982. - С.186 - 203.
4. Бороноев А.О., Смирнов П.И. Российский менталитет и реформы.// Общество и политика: Современные исследования, поиск концепций/ Под ред.В.Ю. Большакова. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. - С. 274 - 301.
- 5.Валіцький А. Конфронтації. // В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства / Пер. з польськ. В.Моринець. - К.: Основи, 1998. -С.329 - 526.
6. Горбулін В.П. Без права на покаєння. - Харків: Фоліо, 2010. - 383 с.
7. Гринів О. Українська націологія: XIX - початок XX століття. Історичні нариси. - Львів: Світ, 2005. - 288 с.

8. Гуренко М.М. Розвиток політико-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина: Монографія. - Київ: Логос, 2002. - 252 с.
9. Депенчук Л. Лук М. Історіософія та соціальна філософія Михайла Драгоманова. - К.: Український центр духовної культури. - 1999. - 210 с.
10. Депенчук Л.П. Кістяковський Б.О.: життєвий шлях та філософія.// Філософська і соціологічна думка, 1992, № 1. - С. 122-132.
11. Кістяковський Б.О. Українці і російське суспільство.// Філософська і соціологічна думка, 1992, № 1. - С. 132-135.
12. Кітов М.Г. Руська національна філософія періоду розбудови Великої Русі. // Руська національна філософія в контексті української історії та культури: Монографія. - К.: ПАРА-ПАН, 2008. - С.182 - 268.
13. Коженевська-Берчинська І. Мости культури: Диалог поляков и русских / Иоанна Коженевська-Берчинська. - Мн.: Экономпресс, 2006. - 144 с.
14. Литвин В.М. Історія України (у 3-х томах) Том II. Кінець XVIII - початок XX ст.. - К., Альтернативи, 2005. - 760 с.
15. Лук І.М. Філософія П. Юркевича.// Історія української філософії: Підручник. - К.: Академ. видав, 2008. - С.359 - 381.
16. Мамардашвілі М.К. Думка й історія в Росії.// Філософська і соціологічна думка, 1992, № 8. - С. 12-20.
17. Міхнік А. Історична політика: російський варіант. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. - 23 с.
18. Мотрошилова Н.В. Лев Шестов и западная философия.//Мыслители России и философия Запада (В.Соловьев, Н. Бердяев, С.Франк, Л.Шестов). - М.: Республика; Культурная революция, 2006. - С.382 - 447.
19. Пітч Р. Найголовніші елементи філософії П.Д. Юркевича.// Філософська і соціологічна думка, 1992, № 9. - С. 86 - 93.
20. Тихолаз А. Передмова.//Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка», серія «Українські мислителі» / Переклад з російської В.П. Недашківського; упорядкування, передмова й примітки А.Г. Тихолаза. - Київ: Абрис, 1993. - С.-III - XIV.
21. Тихолаз Ф.Г. Запорожець М.О. Історичні уроки однієї суперечки. (П.Юркевич проти М.Чернишевського) // Філософська і соціологічна думка, 1992, № 7. - С. 124-147.
22. Ткачук М. Юркевич. П.Д.// Філософська думка в Україні: Біобібліогр. Словник/ Авт. кол.: В.С. Горський, М.Л. Ткачук, В.М. Нічик та ін. - К.: Пульсари, 2002. - С. 230 - 234.
23. Філософсько-політичні ідеї у світогляді Тараса Шевченка.// Філософія політики: Підручник / Авт.-упорядн.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. - К.: Знання, 2003. - С. 76-77.
24. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. - К.: Смолоскип, 2005. - С. 3 - 162.
25. Шкандрій Мирослав. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер. П.Тарашук. - К.: Факт, 2004. - 496 с.
26. Юркевич П. Ідея.//Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка», серія «Українські мислителі» / Переклад з російської В.П. Недашківського; упорядкування, передмова й примітки А.Г. Тихолаза. - Київ: Абрис, 1993. - С.3-72.

Стаття надійшла до редколегії 29 серпня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Никифораком.

М.Я. Курчак

MENTAL-SPIRITUAL FOUNDATION COMPREHENSION RIGHT TO FREEDOM UNDER NATIONAL LAW CAPTIVE

Summary

The article highlights the mental and spiritual foundations of philosophical understanding of Ukrainian intelligentsia of the freedom of enslaved under national law.

Key words: Ukrainian populism, domestic law, mentality, idealistic and materialistic dimension of law.

М.Я. Курчак

МЕНТАЛЬНО-ДУХОВНЫЕ ОСНОВЫ ОСМЫСЛЕНИЕ ПРАВА НА СВОБОДУ В УСЛОВИЯХ ПОРАБАЩЕННОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА

Аннотация

Освещаются ментально-духовные основы философского осмысления украинской интеллигенции права на свободу в условиях порабощенного национального права.